

Egon Wamers (Hrsg.): Der Tassilo-Liutpirc-Kelch im Stift Kremsmünster. Geschichte – Archäologie – Kunst. Mit Beiträgen von Matthias Becher, Anja Cramer, Rüdiger Fuchs, Reinhard Gratz, Susanne Greiff, Martina Hartmann, Sonngard Hartmann, Wilfried Hartmann, Guido Heinz, Elisabeth Krebs, Stephan Patscher, Alexandra Pesch, P. Altman Pötsch OSB, Renate Prochno-Schinkel, Katrin Roth-Rubi, Michael Ryan, Anton Scharer, Florian Ströbele, Egon Wamers, Herwig Wolfram. Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt am Main 32. Schnell & Steiner, Regensburg 2019. 496 strán, 2 skladacie tabuľky. ISBN 978-3-7954-3187-7.

Konečne! Takto by bolo možné vyjadriť sa jedným slovom k vydaniu monumentálnej monografie venovanej jednému z najcennejších a najkrajších umeleckých diel raného stredoveku – kalichu vyrobenému na žiadosť bavorského kniežata Tassilona a jeho manželky, longobardskej kňažnej Liutpirc. Predmet, ktorý je jedným z najnápadnejších príkladov umeleckej kompilácie stredomorského, anglosaského a kontinentálneho umenia, dal názov celému štýlu v umení charakterizujúcim obdobie predchádzajúce karolínskej renesancii.

Práca je výsledkom päťročného výskumného projektu, v ktorom spolupracovali štyri inštitúcie a skupina výskumníkov z celej Európy – archeológovia, archeometrici, zlatníci, historici, historici umenia a teológovia. Cieľom projektu bolo komplexne preskúmať predmet nielen z hľadiska technológie jeho vyhotovenia, ale aj prezentovať nové teologické a umelecké interpretácie jeho zložitých dekorácií a definovať jeho význam v historickom kontexte.

Monografia vyšla v nemčine (okrem kapitoly M. Ryana) a takmer každá kapitola (okrem dvoch) obsahuje krátke zhrnutie v angličtine a nemčine. Práca obsahuje 24 článkov od 20 vedcov – európskych odborníkov pracujúcich pod vedením prof. E. Wamersa, jedného z popredných bádateľov karolínskej doby.

Monografia je rozdelená do troch častí. Prvá, prísne technologická časť (Archeometria a zlatnícka technológia, s. 13–127), obsahuje kapitoly venované procesom skúmania a dokumentovania kalicha. Päť článkov predstavuje priebeh a výsledky komplexnej počítačovej, opisnej, fotografickej a kresbovej dokumentácie predmetu, ako aj technologické a štrukturálne analýzy. Dekoratívny program kalicha bol rozdelený do detailov a každý z nich je starostlivo zdokumentovaný a opísaný. Za zmienku stoja najmä vysoko kvalitné ilustrácie a makrofotografie predmetu, predovšetkým detailov výzdoby, ktoré sú k dispozícii aj vo forme dvoch tabúl pripevnených za obalom. Výskumníci s detektívnou precíznosťou preskúmali zloženie kalicha, zrekonštruovali fázy technologického procesu jeho výroby a zdobenia a identifikovali aj stopy následných opráv. Prvá časť monografie preto poskytuje obrovskú časť poznatkov o včasnostredovekých metalurgických technikách, najmä o technológiách používaných v umení a remeselníctve, ktoré kombinujú rôzne druhy kovov so sklom a technikou niello.

V prvej kapitole E. Wamers podrobne opisuje súčasti kalicha a jeho ozdobné motívy rozdeľuje na primárne faktory vo forme tabuliek. Kapitola obsahuje aj množstvo kvalitných fotografií kalicha a jednotlivých ozdobných motívov. V druhej kapitole A. Cramer a G. Heinz stručne opisujú proces vytvárania digitálneho 3D modelu nálezu pomocou skenera a možnosti, ktoré tento model ponúkol

výskumníkom. V tretej kapitole S. Greiff a S. Hartmann prezentujú výsledky chemického výskumu pozlátenia kalicha a dekorácií vyrobených technikou niello a skla pomocou mikroröntgenovej fluorescencie. Pozlátenie a aplikácie boli vykonané technikami bežne používanými v karolínskom období. Kapitola tiež poskytuje stručné prehľadné informácie o druhoch niella používaných v dobe rímskej a stredoveku. Ďalšia kapitola, ktorú vypracovali F. Ströbele, S. Hartmann a S. Greiff, sa týka podobného skúmania, ktoré sa tentokrát vykonalo na strieborných prvkoch kalicha a jeho medenom tele. Kalich je vyrobený z takmer čistej medi, pravdepodobne z alpských oblastí. Posledná kapitola prvej časti monografie od autora S. Patschera sumarizuje výsledky technologických analýz nálezu, približuje rekonštruovaný spôsob jeho výroby a odhaľuje stopy následných opráv. Niektoré, napríklad ako tie z 18. stor., boli známe z historických prameňov; staršie boli odhalené až po dôkladnom výskume. Telo kalicha a jeho výzdoba sú originálne a neskoršie opravy boli iba kozmetické a diktované potrebou zachovať určité detaily.

Druhá časť monografie (História Tassila, jeho rodiny a Tassilovho-Liutpircinho kalicha, s. 129–208) je venovaná historickým prameňom, ktoré sa týkajú osoby kniežata Tassila a jeho rodiny a všeobecnejšie aj doby panovania Agilolfingovcov v Bavorsku. Zahŕňa aj príbeh samotného kalicha. V prvej kapitole M. Becher predstavuje historické pramene o panovaní a páde Tassila III. Kriticky hodnotí franské zdroje, ktoré obviňujú zo zaujatosti (inak správne, aj keď v ranom stredoveku to bola skôr norma), ba dokonca z falšovania udalostí, pravdepodobne v záujme vlády. Podľa autora to odhaľuje niektoré mechanizmy budovania moci Karola Veľkého. Druhá kapitola autorstva H. Wolframa predstavuje históriu bavorskej cirkvi v 7.–8. stor. s dôrazom na kresťanstvo a cirkevnú politiku posledných Agilolfingovcov, Odila a Tassila v druhej polovici 8. stor., ktoré boli neoddeliteľne spojené s budovaním politickej a ekonomickej moci bavorského kniežatstva jeho vládcami. To umožňuje lepšie pochopenie historických súvislostí týkajúcich sa predmetu, ktorému bola monografia venovaná. Tretia kapitola, ktorej autorkou je M. Hartmann je venovaná Liutpirc, manželke Tassila III. a spoludarkyni kalicha, a ich dcéram – Cotani a (H)Rotrude. Historické zdroje o Tassilovej najbližšej rodine sú dosť obmedzené a niektoré tvrdenia musia zostať v oblasti hypotéz. Ženská časť rodiny kniežata po jeho zvrhnutí Karolom Veľkým skončila (podobne ako sám Tassilo) v kláštorech. Osud žien v ranom stredoveku, najmä manželiek a dcér zvrhnutých vládcov (Liutpirc ako manželka Tassilona a dcéra Dezidera, kráľa Longobardov, obe tieto podmienky spĺňala) nebol pre kronikárov zaujímavý. V nasledujúcej, štvrtej kapitole, W. Hartmann kondenzovane predstavuje čitateľom postavu kniežata Tassila III. a jeho politiku ako vládcu nezávislého, obozretného, vyhýbajúceho sa konfliktom, plánovaným spôsobom, v spolupráci s cirkvou budujúceho panstvo. V poslednej kapitole druhej časti A. Pötsch zhrnul historické a ikonografické pramene týkajúce sa kalicha a jeho prítomnosti v kláštore Kremsmünster. Zaujímavé je, že najstaršie pramene siahajú len do 14. stor., dá sa však predpokladať, že kalich bol v kláštore už v 11. stor., hoci neexistuje žiadny presvedčivý dôkaz, že bol vyrobený pre kláštor v Kremsmünsteri. Nie je tiež jasné, na čo bol kalich pôvodne určený. Autor dokonca uvažuje, že by

mohol slúžiť celkom neliturgickým účelom. Zaujímavosťou, ktorá vyplýva zo zdrojov, je informácia, že kalich pôvodne mohol byť sprevádzaný paténou.

Druhá a tretia časť monografie sú oddelené dvoma pomerne rozsiahlymi exkurzmi, ktorých zaradenie do knihy je dosť dôležité pre neskorší pokus vysvetliť, aký význam a funkciu mohol mať Tassilov kalich, a v akom kultúrnom a historickom kontexte sa rozhodovalo o jeho objednávke a výrobe. Prvý exkurz (s. 211–244), ktorého autormi sú R. Gratz, E. Krebs a A. Scharer, je venovaný tzv. Rupertovmu krížu a jeho výskumu uskutočnenému v roku 2015. Predmet vo vlastníctve farského kostola v Bischofshofene je tradične spájaný so sv. Rupertom, prvým salzburským biskupom. Je príkladom *crux gemmata* s bohatými rastlinnými a zvieracími motívami v inzulárnom štýle. Môže pochádzať z Anglicka, ale mohol ho vyrobiť aj anglosaský zlatník pracujúci pre iroškótsku misiu v Salzburgu. R. Gratz cituje rôzne názory na datovanie kríža a umelecké súvislosti s predmetmi vytvorenými v anglosaskom inzulárnom štýle, a s tými, ktoré sú zdobené v štýle Tassilovho kalicha. Hoci nevyjadruje jasné stanovisko k chronológii predmetu, zdá sa, že je naklonený k hypotéze datovania kríža do druhej polovice 8. stor. a spája ho s obdobím činnosti sv. Virgila, salzburského biskupa za vlády kniežata Tassilona.

V druhej kapitole exkurzu E. Krebs stručne predstavuje výsledky technologickej analýzy a konzervácie tzv. Rupertovho kríža, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2015–2016 a porovnáva ich s dokumentáciou vytvorenou v 60. rokoch 20. storočia. V tretej kapitole prílohy A. Scharer predstavuje umeleckú a teologickú interpretáciu výzdoby Rupertovho kríža v kontexte iných súčasných umeleckých diel a písomných pamiatok. Zároveň podporuje hypotézu o priamom spojení tohto predmetu s dvorom Tassila III.

Exkurz umožňuje lepšie ukázať, ako anglosaské umenie kontinentálne ovplyvňovalo umenie v časoch Tassila, ale tiež naznačuje príležitosti rozvoja, ktoré vytvorili Agilolfingovci v rámci sakrálneho umenia budovaním svojej pozície nezávislých vládcov v spojenectve s cirkvou. Hmotným dôkazom tohto vzťahu a demonštrácie postavenia vládcu sú jedinečné a veľkolepé umelecké diela, ako je Rupertov kríž, ktoré sa mohli použiť ako slávnostné dary.

Druhý exkurz (s. 277–283) je venovaný tzv. kalichu z Chelles, nazývanému tiež kalich Elígia. Predmet je datovaný do prvej polovice 7. stor. a s najväčšou pravdepodobnosťou bol vyrobený na žiadosť dvora franských vládcov. V prvej kapitole R. Prochno-Schinkel rekonštruuje vzhľad a rozmery v súčasnosti už neexistujúceho kalicha (bol zničený počas francúzskej revolúcie). Autorka tiež analyzuje ornament a konštrukciu kalicha a poukazuje na ich alegorický význam, ktorý bol zakódovaný do tvaru, rozmerov a dekorácie. Rovnako ako Tassilov kalich, aj Elígiiov kalich sa stal darom pre novovzniknutý kláštor a daryňa, sv. Bathilda (manželka Chlodovika II.), si bola vedomá jeho významov, ktoré pridali tomuto daru ešte vyššiu hodnotu.

V druhej krátkej kapitole S. Patscher predstavuje zrekonštruovanú technológiu výroby kalicha z Chelles. V tretej, rovnako stručnej kapitole, E. Wamers objasňuje 3D rekonštrukciu predmetu na základe zachovaných kresieb a opisov. Táto kapitola výnimočne neobsahuje zhrnutie.

Exkurz umožňuje na jednej strane poukázať, aké poslanie, ktoré sa dnes ťažko odčítava, mohli niesť liturgické predmety vo včasnom stredoveku, a na druhej strane,

ako sa dali použiť v procese výkonu moci a demonštrácie postavenia. Exkurz predstavuje úvod k multidimenzionálnemu pohľadu na kalich kniežata Tassila v nasledujúcej časti monografie.

Tretia a najrozsiahlejšia časť monografie (Archeológia, dejiny umenia, ikonografia, s. 285–496) je už venovaná titulnému predmetu – kalichu kniežata Tassila. Boli tu zhromaždené najnovšie historické a umelecké interpretácie venované predmetu a štýlu, ktorý predstavoval, ako aj predchádzajúcim štýlom, ktoré predmet skombinoval takmer dokonalým spôsobom, čo znemožňuje tieto prebraté prvky sledovať izolovane. Kontextom prezentácie kalicha je podrobne charakterizované sakrálne a sekulárne umenie západnej Európy 8. stor. v mnohých aspektoch – sochárstve, nástennej maľbe, ikonografii a umeleckom remesle. Autori sa tiež ponorili do historického a politického kontextu fungovania umenia a umeleckých programov.

Prvú kapitolu venuje M. Ryan výskumu inzulárnych kalichov a naznačuje, prečo Tassilov kalich kvôli svojim rozmerom nezapadá do tejto skupiny. V druhej kapitole K. Roth-Rubi poukazuje na analógie dekoratívnych motívov na Tassilovom kalichu medzi súčasnými dekoráciami kláštora sv. Jána v Müstairi. Komparatívnym pozadím sú architektonické motívy iných kláštorov založených na prelome 8. a 9. stor. Autorka poukazuje na možných objednávateľov výstavby kláštora v Müstair, a má podozrenie, že podobnosť dekoratívnych motívov so štýlom Tassilovho kalicha mohla byť nejakou formou politickej deklarácie. Máme tu totiž ďalšie argumenty v diskusii, či štýl Tassilovho kalicha bol iba sofistikovanou umeleckou expresiou, alebo so sebou niesol výmer politických manifestácií. Tretiu kapitolu R. Fuchs venuje paleografii a vplyvu inzulárneho písma na nápisy na kalichu. V štvrtej kapitole A. Pesch podrobne skúma dvadsaťdeväť zvieracích postáv zobrazených na kalichu. Poukazuje na včasnogermánske korene týchto motívov. Cez dejiny vývoja germánskych zvieracích ornamentov a inzulárne vplyvy autorka poukazuje na to, ako sa novovytvorený štýl Tassilovho kalicha stal nositeľom kresťanskej ideológie. V piatej kapitole A. Pötsch analyzuje kompozíciu a ikonografiu kalicha a odhaľuje teologické témy a eschatologické odkazy, ktoré sú v nich zakódované. Dospieva k záveru, že kalich mohol byť pôvodne zasvätený sv. Rupertovi zo Salzburgu.

Šiesta kapitola autora E. Wamersa, najrozsiahlejšia v celej knihe, je venovaná najpôsobivejším príkladom umenia štýlu Tassilovho kalicha, ako aj vybraným pamiatkam inzulárneho umenia a ikonografie včasnokarolínskeho obdobia. E. Wamers predpokladá, že časť predmetov vyzdobených v štýle Tassilovho kalicha a niektoré v inzulárnom štýle, roztrúsené po celej Európe, môžu pochádzať z pokladu Agilolfingovcov zhabaného v roku 788 Karolom Veľkým. Snaží sa tiež identifikovať tie, ktorých pôvod s veľkou pravdepodobnosťou môže súvisieť s Bavorskom a Tassilonovým dvorom a dokonca aj samotným kniežatom. Autor poskytuje čitateľovi prehľad doterajšieho prieskumu tejto problematiky a navrhuje zavedenie koncepcie bavorského dvorného štýlu. E. Wamers vysvetľuje, prečo sú niektoré predmety vyzdobené „viac v inzulárnom štýle“, iné „viac v zvieracom štýle“, zatiaľ čo ďalšie odkazujú na štýl „chytajúcich beští“, ktorý bol populárny v Škandinávii. Tieto rozdiely nadobudnú úplne nový význam, ak budú uznané ako diela

dvornej školy Tassila III., v ktorej pracovali rôzni umelci spájajúc svetové trendy vo svojich dielach a vytvárajúc svoje vlastné štýly. V dvorných dielňach vznikali nielen liturgické umelecké diela, ale aj šperky, umelecká plastika, iluminácie kníh a diela architektonického umenia. Kniežatu Tassilovi a salzburskému biskupovi Virgilovi sa tak v Bavorsku podarilo vytvoriť dynamické centrum zvláštnej kultúry a umenia, ktoré však neprežili konkurenciu zo strany karolínskeho umenia podporovaného mocou Karola Veľkého. E. Wamers uvádza aktuálny stav diskusií o štylistických prúdoch v umení a umeleckých remeslách konca 8. stor., podporený mapami nálezov a zaujímavými hypotézami, ktoré budú inšpirovať ďalší výskum. Siedma kapitola je zhrnutím úvah obsiahnutých v celej monografii. E. Wamers v nej zhrňuje umelecký program predstavený na kalichu s množstvom odkazov na súčasné umelecké diela a architektúru. Záverom je, že kalich predstavuje „miniatúrne architektonické majstrovské dielo“ symbolizujúce Nebeský Jeruzalem. Monografia končí dvoma krátkymi zhrnutiami E. Wamersa – po nemecky a anglicky.

Monumentálne dielo je iba druhou monografiou venovanou Tassilovmu kalichu po práci G. Haseloffa (1951), ale ako prvá predstavila tento predmet v tak širokom

umeleckom, kultúrnom, historickom, archeologickom a dokonca aj politickom kontexte. Pravdepodobne sa stane nielen základnou zložkou pri skúmaní kalicha kniežata Tassila pre historikov umenia a archeológov, ale aj sprievodcom o možnostiach a spôsoboch interdisciplinárneho štúdia predmetu, a všeobecne hlavným zdrojom na tému umenia včasnokarolínskej doby. Najmä preto, že centrum pozornosti tentoraz nie je sústredené na karolínske umenie. *Damnatio memoriae* uvalené Karolom Veľkým na knieža Tassila a umenie, ktoré podporoval, prestalo platiť po viac ako 1200 rokoch.

LITERATÚRA

Haseloff 1951 – G. Haseloff: *Der Tassilokelch*. München 1951.

Zbigniew Robak

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu 2/0124/20 „Ekonomika stredoveku (6.–13.storočie)“ agentúry VEGA.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.68.9>